

УДК 94(479.1)“1918/1924”+341.222

**ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН ПЕРШОЇ ЮГОСЛАВІЇ (1918–1924 рр.)  
ТА ЙОГО СЛОВЕНСЬКА ДІЛЯНКА: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВСТАНОВЛЕННЯ****К. В. Мальшина****(Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського  
НАН України, м. Київ)**

*Висвітлюється встановлення югославського, а з ним і словенського державних кордонів у контексті теоретичних засад політичної географії післявоєнного часу та практичних умов, у яких приймалися рішення щодо державного розмежування на Паризькій мирній конференції. Вивчено внесок словенських та інших європейських і американських фахівців у демаркаційний процес на Західних Балканах.*

Ключові слова: *Королівство СХС; Словенія; державні кордони.*

*The article deals with the establishment of the Yugoslav border and its Slovenian part in the context of the theoretical foundations of the political geography of the postwar period and the practical conditions under which the decisions were made by State Division of the Paris Peace Conference. The contribution of Slovenian and other European and American experts in the process of demarcation the Western Balkans is examined.*

Key words: *Kingdom SCS; Slovenia; state borders.*

**Постановка проблеми.** Версальська система мирних договорів 1919–1920 рр. закріплювала територіальні зміни, які відбулися в результаті Першої світової війни і розпаду Німецької, Османської та Австро-Угорської імперій. Однією з важливих ознак Версальської системи стало формування регіональних підсистем міжнародних відносин унаслідок появи нових суб'єктів міжнародних відносин. Створена система міжнародних угод щодо розмежування стала спробою гармонізувати суперечливі інтереси народів і держав. Державний кордон Королівства СХС/Югославії не був винятком, він став однією із найскладніших частин Версальсько-Вашингтонської системи.

Оскільки в новій державі країни-переможці (Королівство Сербія та Чорногорія) об'єдналися з частинами переможених країн, нова система не розв'язала суперечностей між новою державою і державами, які зазнали поразки, та не запобігла можливості виникнення реваншизму, започаткувавши основи національних конфліктів. Усе це відобразилося на виникненні національних меншин, як фактора нестабільності в спірних регіонах.

Питання кордонів знову порушилось після розпаду Другої Югославії, зокрема 1991 р.; у той час здебільшого проблемою були міжреспубліканські кордони, але Словенія вже тоді почала дискусію з Австрією щодо Каринтійського питання. З новою силою питання кордонів постало після 2000 р., коли балканські республіки почали свій шлях до Євросоюзу, і першою з них стала Словенія, а за нею – Хорватія.

Джерелами для вивчення питання стали опубліковані дипломатичні документи і матеріали періоду 1912–1918 рр. (Балканські війни, Перша світова війна) та Паризької мирної конференції<sup>1</sup>, меморандуми<sup>2</sup>.

© К. В. Мальшина, 2014

<sup>1</sup> Documents on British foreign policy 1919–1939 / Ed. by E. L. Woodward, R. Butler : in 3 series. – L. : His/Her Majesty's Stationery Office, 1946–1961 ; Papers relating to the foreign relations of the United States : in 12 vols. – Washington : GPO, 1942–1947.

<sup>2</sup> A Catalogue of Paris Peace Conference Delegation Propaganda in the Hoover War Library. – Stanford, Calif. : Stanford Un-ty Press, 1926 ; Pamphlets on Territorial Questions in the Adriatic, World War I Collection. – Lioubliana, Paris : [s. n.], 1918–1919. – 7 pieces ; maps.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** До джерел нарративного типу треба зарахувати спогади учасників різних переговорів, серед яких видатний сербський політик-реформатор, прем'єр-міністр, міністр військових справ Владан Джорджевич (1844–1930). Ще 1906 р. за свою 3-томну книгу “Кінець династії: внесок в історію Сербії” він був звинувачений у видачі державних секретів і засуджений на шість місяців ув'язнення, які стоїчно відбув у переповненій в'язниці міста Белграда, колишнім мером котрого він був. Це надає всім його мемуарам особливої цікавості<sup>3</sup>. Спогади стосуються Берлінського конгресу 1878 р. та пізніших міжнародних подій, які впливали на встановлення кордонів Королівства СХС. Також сюди входять спогади членів делегації Королівства<sup>4</sup>, з яких праці Ламберта Ерліха можна вважати першими історіографічними спробами аналізу причин і наслідків роботи Паризької конференції для демаркації північної, словенської ділянки кордонів Королівства СХС.

Питанням установа кордонів Королівства СХС на Паризькій мирній конференції опікувалася словенська політична та наукова еліта вже із самого моменту його постановки, але здебільшого саме словенським відрізком кордону. Проблему в цілому вивчали деякі науковці Королівства СХС. У 1920–1930-ті рр. цим займався Мілан Шеноа (1869–1961), хорватський географ і мандрівник-письменник, професор географії Загребського університету з 1922 р. та голова Королівського географічного інституту в 1922–1940 рр. Він опублікував близько 50 праць із фізичної географії та географії людини, віддаючи перевагу вивченню регіональних особливостей. Важлива для вивчення нашого питання його “Географія Югославії”<sup>5</sup>.

Також нові кордони Королівства СХС досліджував видатний словенський історик і географ Антон Мелік (1890–1966), професор Люблянського університету, засновник словенської школи геоморфології, фундатор Географічного інституту Академії наук Словенії. Під час слухань Паризької конференції він написав “Історію сербів, хорватів та словенців”<sup>6</sup>, де обґрунтовував правомірність включення до нової держави раніше роз'єднаних етнічно слов'янських територій. Зокрема, він писав: “Ми, словенці, маємо прикордонні суперечки з трьох сторін, з італійцями, німцями й угорцями. Тому що ми самі не володіємо засобами, якими врегульовуються гострі, найскладніші конфлікти, ми встали перед західноєвропейською переможною демократією, щоб вона розсудила та дала нам те, що нам належить “за природним правом”<sup>7</sup>. Також Мелік досліджував проблеми географічної регіоналізації Словенії та Європи в цілому, йому належить понад 400 праць про географію Альп і особливості карстових ділянок. Головним узагальненням результатів демаркаційної роботи Паризької конференції стала “Географія Королівства СХС”, видана 1923 р.<sup>8</sup>

Зазначеною проблемою опікувався також словенський географ, геополітик та історик Сільво Краньєц (1892–1976). Він був солдатом з 1916 до 1918 рр., тому для нього проблеми югослов'янської історії та боротьби за незалежність були ще й особистою справою. Він – автор “Огляду історії сербів, хорватів і словенців” (Любляна, 1925), у якому розташовані в хронологічному порядку всі значні історичні події, а також першої словенськомовної все-

<sup>3</sup> *Dorđević V.* Srbija na Berlinskom Kongresu. – Beograd : Štamparija Kraljevine Srpske, 1890 ; *Ђорђевић В.* Успомене: културне скице из друге пол. XIX века. – Нови Сад : Славија, 1927 ; *Dorđević V.* Kraj jedne dinastije: prilozi za istoriju Srbije od 11 oktobra 1897 do 8 jula 1900 : 3 svez. – V Beogradu : Štamparija D. Dimitrijevića, 1906.

<sup>4</sup> *Ehrlich L.* Mirovna konferenca in Jugoslavija // Koledar Družbe sv. Mohorja: za navadno leto 1922. – Prevalje : Družba sv. Mohorja, 1921. – Str. 17–42 ; *Erjavec F.* Slovenci na mirovni konferenci l. 1919–1920: (pregled). – [S.l. : s.n., 1958] ; *Smolaka J.* Zapisi D-ra Josipa Smolake. – Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Razred za društvene nauke, 1972 ; *Žebot C.* Neminljiva Slovenija: spomini in spoznanja iz razdobja sedemdesetih let od Majniške deklaracije. – Ljubljana : Magellan, 1990.

<sup>5</sup> *Šenoa M.* Geografija Jugoslavije. – Zagreb : Jugoslavski Kompas, 1921.

<sup>6</sup> *Melik A.* Zgodovina Srbov, Hrvatov in Slovencev. Pota in cilji: Del I–II. – Ljubljana : Tiskovna zadruga, 1919–1920.

<sup>7</sup> *Melik A.* Moderna politična načela in naši obmejni spori // Ljubljanski zvon. – 1919. – Št. 6. – S. 352.

<sup>8</sup> *Melik A.* Zemljepis Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev. – Ljubljana : Jugoslovanska knjigarna, 1923.

осяжної “Історії сербів” (Цельє, 1927); за X річниці спільної держави (1928) також видав у Цельї історію Королівства СХС під назвою “Як ми з’єдналися”<sup>9</sup>, де особливе місце приділив ролі словенців в історії зближення югослов’янських народів та боротьби за єдину державу. Як географ С. Краньєц був співавтором 17 навчальних посібників, виданих у 59 виданнях. Крім вищезгаданої останньої книги, для нас важлива його праця “Геополітичний огляд Югославії”<sup>10</sup>.

Зараз цю проблему досліджують декілька сучасних словенських істориків, серед них такі, як Б. Графенауер, Ю. Перовшек<sup>11</sup>. Але всі вони більше фокусують свою увагу на північному, австрійському відрізку кордону, який розрізав по живому словенську націю, відокремивши від її переважної більшості історичну колиску словенського народу – Каринтію. Північно-західний відрізок – межа з Італією – теж є історичною травмою в пам’яті словенців, але сучасні словенські фахівці тут більше уваги приділяють впливу італійського фашизму та соціально-економічним і політичним процесам у Словенському Примор’ї. Молодий словенський історик Матяж Клеменчич<sup>12</sup> розглядає проблему прокладення нових демаркаційних ліній з погляду впливу США та словенської еміграції. Але проблема теоретичних засад установа кордонів Королівства СХС та їхньої словенської ділянки, які розглядалися на Паризькій мирній конференції, та роль фахівців міжнародного рівня у прийнятті рішень щодо кордонів Королівства СХС ще не вивчались.

**Мета статті.** Для виявлення теоретичних підходів до встановлення державних кордонів Королівства СХС важливо подивитись на проблему визначення югославського, а з ним і словенського кордонів з урахуванням умов, в яких приймалися рішення щодо державного розмежування на Паризькій мирній конференції, а також дослідити, наскільки і як впливали матеріали найвідоміших фахівців світу на встановлення кожного прикордонного стовпа, показати роль словенських фахівців у розмежуванні на північних кордонах Королівства з Італією та Австрією.

**Виклад основного матеріалу.** Для визначення державного кордону Королівства СХС потрібно було підписати 3 з 5 договорів на Паризькій мирній конференції: Сен-Жерменський мирний договір з Австрією підписано 10 вересня 1919 р., Нейїський з Болгарією – 27 листопада 1919 р., Тріанонський з Угорщиною – 4 червня 1920 р.

На мирній конференції в Парижі рішення про кордони приймала Верховна рада, що складалася з найвищих представників США, Франції, Великобританії, Італії та Японії. До делегації Королівства СХС входили прем’єр-міністр Сербії Нікола Пашич, посол Сербії у Франції, д-р міжнародного права Міленко Веснич, голова Югослов’янського комітету в еміграції та лідер Хорватської партії права, д-р права Анте Трумбич та член Провінційного уряду Словенії, фахівець із конституційного права Іван Жолгер. Формально це була делегація Сербії.

Завданням конференції щодо післявоєнної ситуації на Західних Балканах було розглянути правомірність нового державного утворення – Королівства СХС, визнати його як суб’єкт міжнародного права та провести розмежування якомога справедливіше, зрозуміло, з погляду наддержав. Однак обставини на передбачених кордонах склалися напружено, й особливої напруженості вони досягли на півночі.

Якщо останні дві угоди не викликали великих суперечок, адже ані Болгарія, ані Угорщина не були переможницями та суб’єктами світової політики, то з Австрією були інші

<sup>9</sup> *Kranjec S. Kako smo se zedinili.* – Celje : Družba sv. Mohorja, 1928.

<sup>10</sup> *Kranjec S. Geopolitični oris Jugoslavije // Geografski vestnik.* – 1926. – Št. 4. – Celje : Rode & Martinčič, 1926.

<sup>11</sup> *Grafenauer B. Slovenska Koroška v diplomatski igri leta 1919: vprašanje jugoslovansko-avstrijske meje na pariški mirovni konferenci // Koroški plebiscit: razprave in članki.* – Ljubljana : Slovenska matica, 1970. – Str. 295–378 ; *Perovšek J. “V zaželjeni deželi”:* Slovenska izkušnja s Kraljevino SHS/Jugoslavijo 1918–1941. – Ljubljana : INZ, 2009.

<sup>12</sup> *Klemenčič M. Načrti za spreminjanje meja, ustvarjanje novih državnih tvorb in meddržavnih povezav v vzhodni Srednji Evropi, politika ZDA ter ameriški Slovenci med drugo svetovno vojno // Prispevki za novejšo zgodovino : Ferenčev zbornik.* – 1997. – S. 399–413.

справи. Через її зазіхання на всі словенські землі протягом Паризької конференції у районах передбачуваних кордонів відбувалися збройні сутички та навіть ціла словенсько-австрійська війна лютого–квітня 1919 р. Кордон з Італією залишався невизначеним до 12 листопада 1920 р., коли був підписаний окремих, Рапалльський договір про хорватсько-та словенсько-італійські ділянки кордону; але й це розмежування потребувало уточнень за Римською угодою січня 1924 р. Італія скористалася нагодою, що Королівство СХС як нова державна одиниця в Європі ще не було міжнародно визнано, фактично його визнання залежало від рішень Паризької конференції, і в той час італійська влада ще сподівалася відтягти якнайбільше словенських та хорватських земель, тому що вони ще були формально начебто нічийними. Таким чином, північно-західні та північні кордони Королівства викликали найбільші дискусії, розрізаючи навпіл етнічні території хорватів і словенців.

З усього простягнення кордонів Королівства СХС напади відбувалися саме на словенських етнічних кордонах. Наприклад, на штирійській ділянці (з Австрією): в містечку Лучане (нім. Лойчах) 14 січня 1919 р., біля містечка Радгона на початку лютого 1919 р. та 12 березня 1919 р. неподалік Мурської Сobotи. Після конфліктів біля Радгони в місті Марібор проходили переговори між Грацьким і Люблянським провінційними урядами щодо словенсько-австрійського розподілу Штирії. 13 лютого 1919 р. був підписаний Маріборський договір, який визначив лінію, що застосовувалася до підписання мирного договору. На цій межі розподілу Штирії спочатку здавалося, що Королівство СХС отримає всю словенську етнічну територію, зайняту словенською армією генерала Майстера ще в листопаді 1918 р. Але австрійська делегація за допомогою італійської переконала Верховну раду 25 серпня 1919 р. провести у Штирії плебісцит із демаркаційної лінії, і це за межею, запропонованою Австрією. Делегації Королівства СХС за підтримки французької делегації вдалося переконати Верховну раду 29 серпня остаточно відмовитись від плебісциту і віддати Королівству спірну територію. Таким чином, мирна конференція у Парижі, роблячи невеликі зміни, затвердила “Маріборську лінію” як державний кордон. Австрія отримала тільки Лучане та Радгону, кордон у цих районах виглядає як язички, врізані в словенську територію. Мирний договір з Австрією було підписано у Сен-Жермені 10 вересня 1919 р.

Про хорватсько-італійський сектор кордону теж ішли запеклі суперечки; особливо це стосувалося району сучасного подвійного міста Сушак-Рієка<sup>13</sup>. Це місце мало особливу стратегічну цінність, “Фіумське питання” наприкінці I Світової війни набуло найвищої напруженості та привернуло увагу наддержав, та англо-французькі війська окупували місто. Держава СХС у листопаді 1918 р. проголосила місто своїм, але італійці захопили Рієку наступного року. За Рапалльською угодою 1920 р. тут було організовано “лялькову” Вільну Державу Фіуме, яка мала всього 28 кв. км, з короткою і бурхливою історією. Вже 27 січня 1924 р. Римський договір розпустив Вільну Державу. Місто Фіуме було приєднано до Італії, а Сушак залишився у Королівстві СХС, але зі спільним управлінням портовими спорудами<sup>14</sup>.

Для визначення лінії розмежування на півдні також ішла важка дипломатична боротьба, яка відображала велику напруженість скоріше не між цими двома сторонами, але здебільшого між ворогуючими європейськими державами, тому в деяких випадках землі присуджувалися тій або іншій стороні випадково. Наприклад, свого часу на Берлінському конгресі Трненський округ було виділено Сербії, однак росіяни мали під англійським тиском на шкоду Болгарії залишити деякі території в іншому місці, за це затребували й домоглися компенсації за рахунок Сербії: Трненський округ в останню хвилину було виділено Болгарії<sup>15</sup>; Паризька конференція залишила цей кордон незмінним. За подібними дипломатичними боями мирна конференція в Парижі майже в останній момент присудила словенське містечко Радгону Австрії.

<sup>13</sup> Cvijić J. Izlazak Srbije na Jadransko more // Glasnik Srpskog geografskog društva. – 1913. – Sveska 2. – Str. 192–204.

<sup>14</sup> Massagrande D. L. Italia e Fiume 1921–1924: dal ‘Natale di sangue’ all’annessione. – Milano : Cisalpino-Goliardica Istituto Editoriale, 1982.

<sup>15</sup> Dorđević V. Srbija na Berlinskom Kongresu. – Beograd : Štamp. Kraljevine Srpske, 1890.

Ці короткі вибіркові приклади показують, наскільки важкою була дипломатична боротьба, де мали місце не тільки наукові докази та політична гра, але й воля випадку.

Думка Паризької мирної конференції у прокладенні кожної ділянки державних кордонів Королівства СХС та в Центральній і Південно-Східній Європі в цілому покладалася на роботу спеціальних оглядових територіальних комісій, в яких працювали фахівці з історії, антропогеографії, етнографії, демографії Центрально-Європейського та Балканського регіонів. Усі вони в той час були найвідомішими знавцями у своїх галузях.

Принципи встановлення кордонів, що вшановувалися на поч. ХХ ст., можна знайти у працях тих знавців, які самі працювали у паризьких комісіях або на чії праці вони спиралися. Друга половина ХІХ – поч. ХХ ст. дали світові багато нових ідей та цілих напрямків у суспільних і природничих науках. До середини ХІХ ст. ставлення до кордону було зумовлено, перш за все, бар'єрною функцією. Концептуалізація державного кордону зводилася до теорії “природних кордонів” (природних, етнічних, мовних) і кордонів, установлених за допомогою військової сили. У ХІХ ст. вони почали набувати атрибутів сучасних державних кордонів. Тому в основу теоретичного підходу конференції до політичної демаркації лягли праці найвідоміших європейських географів, геополітиків, політологів.

Серед учених, які стояли біля витоків теоретичного осмислення кордону й особливостей прикордонної території, слід назвати Фрідріха Ратцеля (1844–1904), німецького географа й етнолога, соціолога, професора Лейпцигського університету, засновника антропогеографії, геополітики, “батька соціальної та політичної географії”, та його учня Отто Мауля<sup>16</sup>. Ратцель розглядав кордони держави як частини живого організму, котрі природно прагнуть до свого розширення, що розумілось як єдина стратегія виживання. У головних працях Ф. Ратцеля “Земля і життя. Порівняльне землезнавство”, “Народознавство”, у фундаментальній книзі “Політична географія” відображена система його поглядів: еволюціонізм, визнання впливу географічного середовища на розвиток народу, держави, ролі демографічних і космічних факторів у функціонуванні політичних систем, житті етносів і держави. Ратцель сформулював завдання антропогеографії як вивчення розселення людини у взаємозв'язку з відмінностями навколишнього географічного середовища, а також способу життя людей, що виникає в процесі розселення. Таку позицію поділяли й розвивали багато дослідників.

О. Мауль (1887–1957), німецький географ і геополітик, професор Грацького університету, вважав, що держава все ж таки не є організмом у біологічному сенсі, а є організацією. Він приділяв більше уваги, ніж Ратцель, морфології кордонів і впливу, який вчиняють на них особливості політичної системи держави. Він оперував такими термінами, як фронтир і прикордонна зона, розділові кордони, структурні та безструктурні кордони. Мауль також цікавився співвідношенням загальної протяжності державного кордону до території самої держави як показника ступеня уваги до своїх кордонів серед європейських держав. Мауль розрізняє “правильні” та “неправильні” кордони. “Неправильні”, або “безструктурні”, кордони – це ті, які не утворюють справжніх фронтирів, де прикордоння може служити і мостом, і фільтром, захищаючи інтереси держави й одночасно створюючи умови для прикордонної взаємодії. Мауль вважав нові кордони Європи часів Паризького миру, а також межі колоніальних держав за межами Європи “неправильними”, оскільки вони склалися в результаті того, що внутрішні райони країни, які не мали прикордонного досвіду, раптово перетворилися на периферійні частини держави. Такі “неправильні” кордони, вступаючи в суперечність із природними законами формування кордонів, стають джерелами нестабільності між державами<sup>17</sup>.

До німецьких учених світового рівня, до думки яких прислухалася Паризька конференція, належав також Альбрехт Пенк (1858–1945), професор географії Віденського, а потім до 1926 р. Берлінського університету, автор тритомної книги “Альпи в льодовиковий період” (1901–1909). Пенку належить виділення окремих льодовикових епох у палеогео-

<sup>16</sup> Леконцева К. В. Философско-социологические подходы к изучению трансграничья [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.rusnauka.com/36\\_PVMN\\_2012/Psihologia/14\\_119105.doc.htm](http://www.rusnauka.com/36_PVMN_2012/Psihologia/14_119105.doc.htm)

<sup>17</sup> Maull O. Politische Geographie. – Berlin : Gebrüder Bornträger, 1925.

графії та вступ до науки типів клімату: він висловив ідею, що клімат визначається за характерними властивостями ландшафту. А. Пенк став автором класичного двотомного твору “Морфологія земної поверхні”, книги “Землезнавство Європи”, а також країнознавчих нарисів про Центральну Європу, праць про альпійські озера. Важливою для визначення міждержавної демаркації щодо Альп стала його праця “Австрійські Альпи”<sup>18</sup>.

Карл Хаусхофер (1869–1946) – німецький географ і соціолог, основоположник німецької школи геополітики, теж був послідовником Ф. Ратцеля та прибічником мальтузіанського поняття “життєвого простору”. У своїх працях він доводив необхідність економічної самодостатності для будь-якої держави, що мала реалізуватися через головне державне завдання – культурну експансію і поглинання невеликих держав, які, будучи не здатними проводити самостійну зовнішню політику, лише дестабілізують міжнародні відносини<sup>19</sup>.

Геополітика у Франції має давні, розвинені традиції та власне обличчя. Біля витоків французької геополітичної школи стояли відомі географи, книги таких її визнаних батьків-засновників, як Поль Відаль де ла Блаш і Жак Ансель, видавалися практично в ті ж роки, що й праці німецьких класиків геополітики і самого творця цього терміна – шведського автора Рудольфа Челлена, автора терміна “геополітика” з його книги “Держава як форма життя”<sup>20</sup>.

Французька школа виникла і розвивалася саме на противагу німецькій. Її класиком став визнаний географ і геополітик, професор Сорбонни Поль Відаль де ла Блаш (1845–1918) – засновник “географії людини”, що переважно вивчав вплив географічного середовища на людину, зокрема місцевих природних умов на історію даного району. Будучи професійним географом, Відаль де ла Блаш теж був захоплений “політичною географією” Ратцеля, хоча багато й сильно його критикував. Якщо в центрі концепції Ратцеля були поняття простору, географічного розташування держави і пов’язане з “потребою в території” поняття “почуття простору”, то Відаль де ла Блаш у центр своєї концепції поставив людину, ставши засновником “антропогеографії”. Він був проти географічного фаталізму й надавав великого значення волі та ініціативі людини, думав, що людина сама може розглядатись як географічний фактор, оскільки активно впливає на процеси на земній кулі та спрямовує їх<sup>21</sup>.

Відалю підтримував його учень Жан Брюн (1869–1932), французький географ, професор університетів Фрибура, Лозанни, Колеж де Франс, провідний представник французької систематичної, на відміну від регіональної, географії, вивчення людської діяльності у контексті середовища. Основні принципи географії людини, розвинені Брюном, це “принцип людської діяльності”, в процесі якої безперервно змінюються географічні факти, і “принцип взаємозв’язку”, тобто формування географічного об’єкта в результаті взаємодії окремих елементів, а також взаємодії даного району або країни з іншими районами, країнами, зі світовим господарством. Брюн підкреслював, що “географія – не інвентар, а історія; не просто перерахування, але система”. Він є автором серії географічних посібників “Коллекція Брюна” та багатьох книг, у тому числі відомої “Географії людини”<sup>22</sup>, на яку спиралася французька сторона на конференції.

Жак Ансель (1882–1943), теж учень Відаль де ла Блаша, також відомий геополітик, був противником військового способу вирішення геополітичних інтересів держави, експансіонізму та імперіалізму, відкидав ідею домінування однієї нації над іншою. Якщо заглянути в історію, за критику німецької імперіалістичної геополітики в 1941 р. він був поміщений у концентраційний табір Комп’єнь і помер незабаром після звільнення. У книзі “Географія кордонів” (1938) Ж. Ансель узагальнив свої погляди на зміну кордонів як на результат необхідності та бажаності, рівноваги між життєвими силами двох народів. При цьому межі між державами він розглядав не як чіткі бар’єри, а як тимчасові периферії, що відображають баланс міжнародної

<sup>18</sup> Penck A. Die Österreichische Alpengrenze. – Stuttgart : J. Englehorn nachf., 1916.

<sup>19</sup> Хаусхофер К. Границы в их географическом и политическом значении // Хаусхофер К. О геополитике: Работы разных лет. – М. : Мысль, 2001. – С. 7–250.

<sup>20</sup> Kjellen R. Staten som liffsform. – Stockholm : Gebers, 1916.

<sup>21</sup> Vidal de La Blache P. Principes de géographie humaine. – P. : A. Colin, 1922.

<sup>22</sup> Brunhes J. La géographie humaine. Essai de classification positive. Principes et exemples. – P. : Alcan, 1910.

влади та здатні до змін. Єдиним природним кордоном він вважав рубіж ойкумени (відсутності людей) та вчив, що шлях до прогресу лежить через створення гнучких угруповань, які були б визнанням основних людських реалій і внеском у загальний економічний та культурний добробут. Це забезпечувало б існування порядку та свободу всіх націй<sup>23</sup>.

Якщо німецька школа більше була спрямована на захист інтересів держави, при чому держави німецької, французька, таким чином, дивилась на проблеми державного розмежування із широкого ліберального погляду захисту природних прав людини. Це відображалося, наприклад, у діяльності французького антропографа Гастона Грав'є (1886–1915), фахівця з проблем балканського регіону, який викладав у Белградському університеті та пізніше, з 1909 р., став його професором. Численні праці та записи Грав'є про регіон Сербія–Косово–Албанія<sup>24</sup> сприймалися на конференції французькою стороною, яка виступала за інтереси Сербії. Найпоширеніші “Історичні кордони Сербії” (1915 р.) витримали 3 паризькі видання тільки у 1919 р.; “Стара Сербія та албанці” (1911 р.) разом з “Новопазарським санджаком” (1913 р.) перевидані також у наш час, на його праці посилаються французькі та російські балканісти<sup>25</sup>, що не дивно, адже вони були й лишаються нині важливими завдяки найдетальнішим історико-статистичним даним щодо етнографічної та демографічної ситуації навколо Косово і Метохії, а також є доказом історичної належності цих земель сербам на момент підготовки Паризької конференції.

Серед безпосередніх учасників конференції слід назвати найвидатнішого з американських географів, Ісайю Боумена (1878–1950), директора Американського географічного товариства з 1916 р., автора декількох великих монографій. Але головною книгою Боумена, якою захоплювалися покоління географів, є “Новий Світ: Проблеми політичної географії”, що була опублікована в 1921 р. та багато разів перевидавалася.

Під час Першої світової війни Боумен служив територіальним радником Держдепартаменту США, потім був запрошений головним територіальним радником президента Вудро Вільсона на Версальську конференцію. Частково головна його книга була написана завдяки попередньому досвідові, накопиченому ним разом з дослідною командою Американського географічного товариства, але конференція дійсно підштовхнула Боумена до узагальнення всього матеріалу. Видання французькою під назвою “Новий світ: Загальна картина універсальної політичної географії із зазначенням останніх міжнародних подій”<sup>26</sup> у 1926 р. було здійснено разом з іншим фахівцем конференції – Жаном Брюном.

Серед італійських учених, які приділили увагу вивченню національних кордонів у політичній географії, можна назвати Джованні Марінееллі (1846–1900) та Луїджи Де Маркі (1857–1936). Дж. Марінееллі, італійський географ, професор Падуанського університету, став засновником новітньої школи італійської географії, яка приділяла головну увагу геофізичним особливостям країни. Йому належать численні дослідження з географії Італії, Альпійського високогір'я, земної кулі в цілому; для визначення італійських кордонів поклалися на його всеосяжну працю “Земля” (1885–1903)<sup>27</sup>.

Луїджи Де Маркі – видатний геофізик, географ і геолог, з 1902 р. теж професор університету Падуї, присвятив себе, зокрема, проблемам океанографії, гідрографії, метеорології

<sup>23</sup> *Ancel J., Siegfried A. Géographie des frontières.* – P. : Gallimard, 1938.

<sup>24</sup> *Gravier G. Les frontières historiques de la Serbie / introd. Émile Haumant.* – P. : A. Colin, 1919 ; *Gravier G. L'Albanie et ses limites // Revue de Paris.* – No. 1. – 15/1/1913 ; *Gravier G. La Vieille Serbie et les Albanais.* – Coulommiers : Paul Brodard, 1911 ; *Граеје Г. Новопазарски Санџак.* – Београд : Давидовић, 1913.

<sup>25</sup> *Peurey H. Représentations nationales et territoriales dans la géographie des Balkans de la première moitié du XXe siècle, dualité professionnelle et engagement. L'exemple de deux géographes français: Gaston Gravier (1886–1915) et Yves Chataigneau (1891–1969) // Université Paris I, Memoire de Master 2 Geographie.* – 2008 ; Судьба Югославии и роль России. Российские и югославские эксперты о ситуации на Балканах [Электронный ресурс] // Материк. – Бюллетень № 65 (15.12.2002). – Режим доступа : <http://www.materik.ru/index.php?section=analitics&bulid=33&bulsectionid=2476>

<sup>26</sup> *Bowman I., Brunhes J. Le Monde Nouveau. Tableau général de géographie politique universelle adapté de l'anglais et mis au courant des derniers événements internationaux, in-8 broché d'édition, 183 cartes.* – P. : Payot, coll. Bibliothèque géographique, 1928.

<sup>27</sup> *Marinelli G. La Terra. Trattato popolare di geografia generale : 7 Voll., In-8 Tomi.* – Milano : F. Vallardi, 1885–1903.

та гляціології. Конференцію цікавила його думка щодо Адриатичного моря, оскільки він був визнаним знавцем морської геофізики й сейсмографії, та, крім того, опублікував кілька наукових праць, у тому числі підручники з політичної та економічної географії середземноморського регіону<sup>28</sup>.

Також конференція брала до уваги ідеї сербського політика Єврема Груїча (1826–1895), відомого борця за національне визволення південних слов'ян, лідера ліберальних реформаторів і прибічника династії Обреновичів, яка була ініціатором ідеї Великосербії, на відміну від Карагеоргієвичів, австрофілів та прибічників швидкого розвитку сербського капіталізму в європейському вигляді.

Ще студентом, у Парижі в 1853 р., він разом з Мілованом Янковичем написав брошуру “Південні слов'яни, Або Сербський народ з хорватами і болгарами, перегляд їх історичного, політичного та соціального життя” і через критичні зауваження щодо сербської влади втратив державну стипендію; це була перша, але не остання в його житті опала. Свої політичні кредо він виразив уперше в короткому “Баченні держави”<sup>29</sup>. Його ключові ідеї про “внутрішню” і “зовнішню” свободу стали “першою Декларацією лібералізму в Сербії”. Груїч сприйняв ідеї німецької історичної школи права Георга Фрідріха Пухти і Карла фон Савіньї, чий підхід мав на увазі, що норми позитивного права мають ґрунтуватися на історії, досвіді та житті “народу”, на його природному почутті справедливості, саме це вплинуло на його ідеал суверенної держави, правотворчості та конституціоналізму. Груїч, у першу чергу, робив акцент на самостійному визвольному потенціалі нації, наполягаючи на об'єднанні всіх південних слов'ян в єдиній країні, що особливо помітно в його етнографічних записках “Південні слов'яни” (1853) і в його “Спогадах” (1864), які були разом опубліковані вже у 1922–1923 рр. Його погляди на сутність держави та її кордонів, етнографічні записи суттєво вплинули на позицію делегації Королівства СХС щодо визначення його кордонів на Паризькій конференції<sup>30</sup>.

Значний теоретичний та практичний внесок у визначення державних кордонів Королівства СХС зробив Йован Цвіїч (1865–1927), видатний сербський географ, етнограф і геолог, голова Сербської королівської академії та ректор Белградського університету, засновник карстознавства як напрямку в геології та балканістики, як особливого наукового напрямку в суспільних науках.

Відомий французький антропогеограф Поль Відаль де ла Блаш запросив професора Цвіїча до Паризького університету читати лекції з балканської географії та народознавства у 1917–1919 рр. У кінці 1918 р. уряд Сербії назвав його першим експертом з етнографічних кордонів у зв'язку з його діяльністю як етнографа (створення етнографічних карт південнослов'янських земель у 1918–1919 рр.).

Погляди Цвіїча висловлені в його дослідженні “Північна межа південних слов'ян”, де він говорить: “Для полегшення створення національних держав, якомога чистіших з етнографічного погляду, треба було б почати обмін населенням по обидва боки кордону, допомагаючи добровільній еміграції, та навіть може бути й обмін землею. Це допомогло б політичному групуванню населення в дуже змішаних етнографічних областях”<sup>31</sup>.

У 1919 р. він був обраний головою територіальної одиниці в складі державної делегації у мирній конференції в Парижі. Там він написав доповідну записку про кордони південних слов'ян, яка створила платформу для сприятливішого ставлення до югославської позиції.

<sup>28</sup> *Marchi L. de Fondamenti di geografia politica: basi geografiche della formazione e dello sviluppo degli stati e dei problemi politici attuali.* – Padova : CEDAM, 1929.

<sup>29</sup> *Груїч Є.* Обзор државе // Невен-Слоге. – У Београду : Дружина Младежи Србске, 1849. – С. 170–181.

<sup>30</sup> *Zapisi Jevrema Grujića.* – Beograd : Srb. Kralj. Akademija, 1922–1923. – Knj. I–III. ; *Pavković N. F.* Etnografski zapisi Jevrema Grujića: kritičko izdanje i prevod neobjavljene arhivske građe. – Beograd : Srpska Akademija nauka i umetnosti, 1992.

<sup>31</sup> *Cvijić J.* Severna granica južnih Slovena // *Cvijić J.* Govori i članci. – Beograd : Napredak, 1921. – Kn. II. – Str. 164.



Наукова аргументація<sup>32</sup> та особистий авторитет Цвіїча серед іноземних делегатів значно вплинули на висновки щодо кордону нової держави. Його зусиллями в межі нової країни – Королівство сербів, хорватів і словенців – було вирішено включити такі політично спірні, але етно-історично здебільшого слов'янські території: Бледський трикутник (озера Блед та Бохінь, гора Триглав) (до складу Словенії), Далмацію (в межі Хорватії), землі Воєводини – Банат, Бачка і Баранья (до складу Сербії). Щодо останніх земель, наприклад, було ясно, що старий історичний кордон між Хорватією – Славонією та Угорщиною відповідає природній основі, вздовж річки Драва. Але річки в Паннонській низині, як правило, ніяк не забезпечують міцну природну основу для політичного розмежування, бо надто часто змінюють свою локацію у випадках міцних поплавлів, що на мирній конференції довів Йован Цвіїч. Він приготував для конференції довідку “Північні кордони південних слов'ян”<sup>33</sup>, яка вплинула на її думку та вплинула на прокладення демаркаційної лінії так, щоб кордон більше враховував етнографічні моменти і пройшов навхрест через Баранью, а далі – через площину по Бачці та Банату.

У роботі делегації Королівства СХС брали також участь словенські фахівці. Словенська ділянка кордону Королівства СХС була найдовшою з національних ділянок і найбільш спірною щодо кожного кілометра. Тому, як свідчить Фран Ер'явець, “окрім делегатів, ми тоді послали в Париж також цілу команду найкращих наших фахівців з кожного з багатьох питань (проф. Пітаміц, д-р Швєгль, д-р Вошняк, проф. Славіч, проф. Ерліх, інж. Мачковшек, д-р Рибар та ін.)”<sup>34</sup>. Кожен фахівець відповідав за свою ділянку словенських кордонів та сферу доказів.

Наприклад, Фердо Зайдль (1856–1942), засновник словенської геології, відомий як один із найважливіших словенських натуралістів та автор численних книг і наукових дебатов, зокрема в галузі геології, метеорології, сейсмології. Найбільше він опікувався проблемами геотектоніки та землетрусів, які дуже актуальні для Словенії. У багатьох працях він чітко вказував на зв'язок між землетрусами і геологічною структурою, обґрунтовуючи необхідність сейсмічно безпечного будівництва.

Протягом роботи конференції він був фахівцем із району словенсько-італійської демаркації, для чого написав 3 меморандуми, де доводив потребу проведення лінії демаркації через реальні етнічні кордони у районі Північної Адріатики та переконував, що в разі перемоги Італії словенського народу позбавлять 340 тис. ос.<sup>35</sup> За ділянку словенсько-італійського кордону відповідали професори Ото Рибар, Мілко Кос, Дінко Пуц; за словенсько-угорську – Матія Славич та ін.

Відомим фахівцем, істориком та етнографом був професор геології Ламберт Ерліх (1878–1942). Він, безсумнівно, був призначений у делегацію через його блискуче знання ситуації у словенській землі Каринтії, важливий не стільки економічно, як здебільшого геополітично, котру Австрія у будь-якому разі та за всяких умов не хотіла віддавати, тому що це був її єдиний шлях до контролю над Адріатикою.

Навесні 1919 р. Л. Ерліх підготував 3 меморандуми: так званий “Проект про Целовець” (сучасний Клагенфурт), “Руїна словенської нації” та брошуру “Каринтія”. У цих записках, які ґрунтуються на ретельно зібраних історичних, статистичних, географічних, культурних і політичних фактах, показано, що Словенія має право затребувати Каринтію для себе. Серед іншого в меморандумах наголошено, що Целовець і його ширша околиця

<sup>32</sup> Cvijić J. Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje: osnove antropogeografije. – Zagreb : Hrvatski štamparski zavod, 1922. – Knj. 1 ; Cvijić J. Geografski i kulturni položaj Srbije. – Sarajevo : I. Đ. Đurđević, 1914 ; Cvijić J. Granice i sklop naše zemlje // Cvijić J. Cvijićeve knjige. – Beograd : Štamp. Sv. Sava, 1927. – S. 1–23 ; Cvijić J. Karta Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca [Kartografsko gradivo]. – Beograd : Dj. Josimović, [ca. 1920]. – 1 zvd: barve; 66×57 cm na listu 71×61 cm.

<sup>33</sup> Cvijić J. Severna granica južnih Slovena. – Kn. II. – Str. 129–179.

<sup>34</sup> Erjavec F. Slovenci na mirovni konferenci... – Str. 4.

<sup>35</sup> Seidl F. Kod naj se potegne pravična drž. meja med Jugoslavijo in Italijo? – Z geol. Zemljevidom 1:2,000,000 // Slovenski narod. – 1919. – Št. 24. – Str. 9–21 ; Seidl F. La future frontière politique entre la Yougoslavie et l'Italie. – Ljubliana : Jugoslovanska Tiskarna, 1919. – Str. 1–14 ; Seidl F. La Ligne de partage des eaux au Carse. Ligne de démarcation. – Lioubliana : [s. n.], 1919.

відіграють дуже важливу роль у словенській культурно-політичній історії, що з часів виникнення першої словенської держави Карантанії (сучасної Каринтії) словенські князі мали там свою столицю. Каринтійські словенці від імені всіх словенців офіційно коронували їх на Господетському полі в 10 км на північ від Целовця. Отже, тому словенці на Каринтію завжди поглядали, як на своє “Косово”<sup>36</sup>.

Як пише К. Жебот, меморандуми “читаються як епос трагічної, географічної та історичної важливості словенського народу і простору”<sup>37</sup>, де зазначено, що, “якщо мирна конференція догоджатиме італійським, німецьким і угорським вимогам, словенський народ настільки ослабне, що стане непридатним для свого власного національного життя. Його багатотисячова історична місія буде знищена. Сусіднім країнам відійде 644 306 словенців, це дві п’ятих словенського народу. Так багато крові національний організм не може загубити, не може втратити, якщо не зійде кров’ю”<sup>38</sup>. Документи пояснювали територіальній комісії важке становище словенського народу, який може бути розділений між чотирма країнами.

За часів роботи конференції щодо словенсько-австрійського кордону словенська частина делегації Королівства СХС, як згадував сербський делегат Й. Сподлака, була рідкісним винятком. “Поки у нас не було навіть слідів організованості, у словенців організація роботи була дуже ретельною та проводилася у всіх подробицях. Вони мали свого історика, географа, картографа, статистика, рисувальника, канцелярських чиновників і друкарські машинки... У канцелярії, яка буда прикладом порядку та чистоти, працювали весь день, часто пізно вночі”. Сподлака зазначав, що між сербами і словенцями не було конфлікту інтересів, сербських політиків влаштовувало, що словенці розуміють свої словенські інтереси в Парижі, вони не втручалися, щоб не потрапити в халепу й не нести відповідальність у разі невдачі<sup>39</sup>. За свідомством Ф. Ер’явця, словенці, “заперті у своїй канцелярії, всі старанно писали прекрасні фахові документи, креслили мапи, складали статистику тощо, але практично жоден зі словенців не мав необхідного досвіду у великій світовій політиці та з різних інших причин не міг знайти такі необхідні дружні стосунки та зв’язки з визначальними особами, оскільки тільки це найважливіше, ніж навіть дуже ретельно зібрані реферати, які навряд чи хтось читає. Ці зв’язки мали лише серби”<sup>40</sup>.

Але, на жаль, одне з головних державотворчих завдань словенської політики – завершити процес об’єднання всіх словенців у єдиній країні – не було досягнуто. На думку словенських політиків, рішення на користь Австрії приймалися не заради Австрії, але проти Югославії, що її від початку підтримувала Франція. У цілому на конференції Королівство СХС сприймалося як розширене Королівство Сербія і йшлося не про права народів, а про зростання впливу Франції на Балканах. Сама Сербія, вперше вийшовши на світову арену як держава-переможниця, ще не мала достатнього досвіду в дипломатичних баталіях. Державний кордон Королівства СХС на Паризькій мирній конференції був устаткований і міжнародно визнаний, але північні, словенські та частково хорватські кордони постали і залишилися проблемними завдяки політичній грі. Вся лінія хорватського та словенського відрізка югославського кордону з Італією не відповідала ані географічним, ані етнічним принципам розмежування. Не менш несправедливо зі словенського погляду була проведена демаркація в Каринтії.

**Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.** Паризька мирна конференція провела демаркацію на Західних Балканах і, таким чином, принесла міжнародне визнання Королівству СХС. На розмежувальні рішення впливали попередні наукові досягнення у сфері антропогеографії, геополітики, історії та етнографії, але Верховна Четвірка не завжди прислухалася до цих аргументів, деяку роль відіграв фактор випадковості, та найчастіше рішення приймалися з політичних мотивів; у

<sup>36</sup> Ehrlich L. Pariška mirovna konferenca in Slovenci... – Str. 98–100, 367–378.

<sup>37</sup> Žebot C. Neminljiva Slovenija: spomini... – Str. 162.

<sup>38</sup> Ehrlich L. Pariška mirovna konferenca in Slovenci... – Str. 98–100, 380–382.

<sup>39</sup> Spodlaka J. Zapisi... – Str. 120–121.

<sup>40</sup> Erjavec F. Slovenci na mirovni konferenci... – Str. 4.

переважній більшості випадків політика мала визначальне значення саме на півночі, при словенських і хорватських кордонах. У свою чергу, робота Паризької мирної конференції сприяла подальшому розвитку антропогеографії та, особливо, геополітики, вона подала теоретично цікаві матеріали та практичні приклади, які треба було дослідити і ще раз довести справедливості чи несправедливості того чи іншого рішення щодо кордонів.

Відрізки югославських кордонів були встановлені в різні історичні періоди, у різних умовах, за різними мотивами, факторами та географічними характеристиками. Але по всій довжині з Італією та Австрією, від Кварнерської затоки до гори Кошеньяк над р. Дравою, державний кордон Першої Югославії відобразив конфлікт із фактами етнографічного розмежування. За кордонами Словенії залишилося близько мільйона каринтійських словенців, що ускладнювало ставлення словенців до центральної влади, яку вони звинуватили у загубленні Каринтії, та до сусідів за державними кордонами, які просто відтяли Каринтію та Примор'я. Словенський народ став жертвою вічного взаємного непорозуміння наукових доказів і дипломатичних правил. Нерозв'язана проблема й нині має ключове значення у відносинах Словенії з Італією та Австрією, незважаючи на деяке взаємне правне врегулювання проблем національних меншин по обидві сторони кордонів зі вступом Словенії до Євросоюзу (2004 р.).